

DOMOVINA V DELU KSAVERJA MEŠKA

(Podoba časa in zemlje. Za pisateljevo šestdesetletnico)

Predmet sam se bo v današnjih dneh zdel nesodoben in obrabljen; zveni celó po prigradnosti, kakršnega rad uganja slavnostni domoljub, ko veliča dnevno frazo, da z njo zakriva resnico. Toda kljub ponižanju in zlorabi besede domovina in njene vsebine in kljub temu, da današnji čas preveva vse bolj misel občega človečanstva ali pa brezpogojnega nacionalizma in plemenskega materializma, je ta predmet v svoji veličini neminljiv in se bo vedno ponavljal v človeški osebnosti in skupnosti.

Domovina je osrčje Meškovega pesniškega čuvstvovanja in hotenja, domovini je predvsem posvečena njegova pesniška služba; zato iz njegovega dela na svoj način odseva tudi podoba časa, katerega je skušal dvigniti in ga poboljšati; vse Meškovo delo tja do svetovne vojske in še naprej spremlja bolečina našega narodnega življenja, obtožba naših in tujih grehov, strah za našo usodo in skrb za lepoto in čistost človeške duše. V tej smeri je pregled Meškovega dela tudi dovolj tehtno zgodovinsko vprašanje.

I

Kadarkoli mislimo na slovensko domovino od prejšnjih do današnjih časov, se nam odpira vrsta zgodovinskih sprememb, zakaj do zadnjega nismo nikdar mogli kriti domovine z državo; kulturni in politični zgodovinar bo celo moral ugotoviti, da je pojmovanje domovine najvažnejši vidik v razvoju naše narodne zavesti in kulturne osamosvojitve. Drugače je namreč pojmoval domovino naš fevdalec 18. stoletja, ki jo je raztegnil čez svojo domačijo in deželo tja gori do tujega vladarja in edinega gospoda, drugače svobodni duh 19. stoletja, ki mu je domovina vzniknila iz zavesti ljudske svobode in narodne celotnosti in jo je že gledal v neodvisnem sožitju z drugimi narodi, in drugače jo pojmuje poznejši in današnji nacionalist, ki človečnost nadomešča s silo ekonomskega boja in z manifestacijsko tehniko ustvarja prepričanje uniformiranih množic.

Ako skušamo pojmu domovine seči kolikor je pač mogoče do dna, nam ne zadošča samo misel o zemlji ali kraju prvotnega človeškega bivališča, ampak nam zaživi cela polnost čuvstvenih in umskih predstav. Domovinsko čuvstvo je praljubezeno do zemlje in človeka hkrati; zemlja, dom, družina, družba se spajajo v skupnost, ki se dá le z bolečino in s silo raztrgati. Zavest skupne lasti, točno oddeljene od druge, tuje zemlje, budi človeku voljo, da se podreja domači celoti in da brani ne samo to, kar je njegovega, ampak tudi vse, kar je skupnega. To čuvstvo je višji zakon in sega nad pravno zavest osebne lasti;

iz njega vstaja občutek širše, etične lastnine in ljubezen do skupne zemlje, ljubezen človeka do človeka, ljubezen do preteklosti in sedanjosti in volja do skupne bodočnosti. Ker so te vezi že posledica do neke mere dozorele patriarhalne kulture, tedaj zakonito urejene ljudske skupnosti in neodvisnosti, je pojem domovine cel in nedotaknjen samo v prvotni podobi, v zavesti lastne zemlje in države. Tuja oblast, ki vedno skuša preurediti življenje podrejenega naroda po svojih družabnih uredbah in preobrača tudi skupno mišljenje in čuvstvovanje, uničuje prvotni pojem domovine in na njeno mesto postavlja alegorijo moči in sile, v katero se trajno more vživeti le koristolovec in slabotnež. Zato je našo domovino branil in ohranil prav za prav samo kmet, ko je kljub pokrajinski zavesti, kakršno nam jo je vcepil tuji gospodar, obdržal svojo zemljo, jezik, šege in navade in ohranil zavest svoje stanovske in ljudske skupnosti nasproti gospodi in meščanstvu vse dotlej, dokler ni občutek prirodnih človeških pravic začel prodirati v prosvetljeno izobraženstvo in je polagoma zaživel pojem naroda kot zavest obsežnejše človeške enote, ki zajema iz sebe tudi nove moči za obrambo in napredek ljudstva. Prav gotovo je to novo razmerje sprožilo mnogo tragičnih sporov med posameznikom in tradicionalno celoto. V razvoju novih duhovnih in gospodarskih vrednosti nastajajo notranja in zunanja nasprotja v pojmovanju domovine in naroda, zakaj domovina ostane konservativna, na davnino in sedanost se opirajoča misel, narod pa je živa skupnost bojevitih, nepomirljivih sil za posest in pravice vseh, kar je ljudi enega jezika, za njihovo duhovno in gospodarsko prostost in blagostanje, za nov, samosvoj, svoboden in suveren človeški organizem. Ta dva pojma, domovina in narod, si sicer tam, kjer sta bila čista, nista mogla nasprotovati, vsebinsko sta se celo dopolnjevala. Idealist je svojo domovino videl samo tam, kjer je naš narod; domovinska misel je bila čista narodna misel, porojena iz globin romantičnih in prirodnih teženj, brez vsakih fevdalnih primesi. Prešeren je iz odpora proti žalostni sedanjosti in iz vere v boljšo bodočnost postavil za nas večno podobo domovine, mile matere, upajoče, ki je pozneje za Gregorčiča celo vdova tožna, zapuščena. Ta podoba matere je v svojih mnogoterih spremembah ostala osnovna podoba tudi našega narodnega čuvstvovanja. Realizem ni mnogo uporabljal pesniških in čuvstvenih prispodob, ker je s svojim neposrednim delom in bojem segal v živo prirodno prabit in iz nje obrazil narodu podobo za sedanost in prihodnost. Zato mu je bila tudi domovina sama premalo borben, preveč zgodovinski pojem in zato je videl samo v narodu realen in živ sodoben organizem.

Še vedno in do konca pa se je pojma domovine po krivem oprijemal naš večni podložnik, ki je vse svoje blagostanje zidal na tuji oblasti in tradiciji, ker nikakor ni mogel verjeti v svoje lastno življenje. Zaradi lakote slave, blagá je kaj hitro zamenjal svojo domovino s tujo državo in se je uklanjal absolutnemu etatizmu. Pa ni

bilo dolgo, ko je tuja država priklicala na pomoč nacionalizem, in da je še laže razjedala naše narodno telo, po tradiciji razrezano na kronovine, ga je dušila z vso spretnostjo moderne politične tehnike. In kakor sta nekdanj v fevdalnih časih absolutni vladar in država pritegnila nase vse izobražence, ki so prišli iz naroda, in jih preustrojila v ponižne služabnike, da so skoraj brez sledu izginili v tujstvu, tako sta v novem času večinski nacionalizem v službi države ali država v službi nacionalizma vzgajala v manjših narodih renegatstvo, gnilobo v sredi naroda. V podobi popolne vdanosti, pokorščine in višje kulturnosti je ta gniloba okuževala narod in nekdanja narodna domovina je postala v resnici manjvredna sirota, njena bodočnost pa smrti zapisana utvara. Bili so časi, ko sta v naši domovini zmagovala tujec in njegov pomočnik narodni odpadnik, in sta pod geslom višje kulturnosti in državne zvestobe brezobzirno zatirala vse naravne pravice ljudstva. V takih dobah se je zdelo, da samo brezobziren boj do skrajnosti more odločiti to neenako nasprotje in da čista misel, npravna sila in pravica niso pravo orožje proti materialističnemu nacionalizmu. In vendarle Slovenci v splošnem nismo poznali drugega orožja kakor čisto človeško misel, ki nam je vodila delo za našo ohranitev in osvobodjenje. To nas je rešilo in to je tudi vsa skrita moč našega narodnega življenja do danes.

Taka je v glavnem perspektiva v razvoju naše domovine in naroda: v pozitivni smeri je to pot od svobodne zemlje do svobodnega naroda in svobodnega človeka, v naši negativni usodi pa tuj etatizem in preobrat v odpadništvo ali absolutni nacionalizem. Dovolj je podob, ki bi jih z otipljivo resničnostjo lahko postavili v naše razmišljanje o domovini in narodu, zakaj vse duhovne napetosti in nesoglasja so vedno izraz resničnih, vsakdanjih razmer, dogodkov in nagibov, čeprav se včasih kažejo samo kot odsev in odmev. Vse izravnavanje sveta in vsa civilizacija pa nikakor ne more izbrisati boja, ki se bije v človeškem srcu za narodnost in domovino; pokaže se v tej ali drugi podobi, s to ali ono silo, zdaj očitno materialistično, zdaj s kozmično, vsečloveško duhovnostjo prežeto; živi v vsakem rodu, v vsakem času in priča, v koliko se človek dviga in pada v razvoju svojih lastnih sil. In ako postavimo Prešerna kot zaključek stare patriarhalne domovine in njeno največje poveličanje, iz katerega prihaja nov čas, lahko za njim jasno vidimo, kako se domovina in narod v podobi očetov in sinov tolikrat ločita v usodnih navzkrižjih. Tako se je zgodilo ob koncu šestdesetih let, tako sredi devetdesetih, in tako se godi tudi danes.

Iz nesoglasij druge dobe, iz njenih teženj in bolečin je izšel tudi Ksaver Meško.

II

Meško je prišel z obrobja našega ozemlja in živel svojo mladost v času, ko so se po prirodnih zakonih odpora in pomladitve začeli nabirati v narodnem organizmu novi sokovi. Življenje je spoznaval

v sožitju nemškega in slovenskega malomeščanstva na Štajerskem, ob premoči nemštva in narodnega odpadništva v mestih in trgih, ob rodoljubju ljudskih delavcev in pomeščanjenju prve čisto slovenske inteligentne generacije. Poskusi realnega narodnega gospodarstva so se odbijali ob moči tujega gospodstva, le kmetiška zemlja je živela še v svoji tradiciji, a tudi po nji je že segal tujec.

Beseda narod je bilo geslo politične in kulturne manifestacije; križanje nasprotnih si življenjskih nazorov je pravkar zašlo v usodno pogrešeno alternativo starejših: ali narodnost ali sveta vera, katera je prva? To geslo je razklalo tudi mladino in jo ločilo na osnovi vernosti in novega realizma. Domovina je bila podoba razsekanega telesa, narod sam pa vrvež duhovnih, družabnih in gospodarskih trenj. Ako bi pregledali besedno statistiko tistih časov, bi z veliko točnostjo našli, da je veljal narod kot vseobsežni zunanji izraz tedanjega življenja in da je bila domovina le konservativna, malo cenjena beseda.

Ko se je Meško 1894 odpravljaj na življenjsko in literarno pot, je videl neposredno pred seboj mehkega Gregorčiča, trdega Aškerca in elegantnega Kersnika. Prva dva sta bila izrazita polarna temperameta narodne misli, zadnji pa estetično obrušen oblikovavec človeka, kakor ga je dala naša zemlja ali vzgajala nova gosposka družba. Toda pred vsemi temi je Meška pritegoval veliki zapadnjaški Rus Turgenjev, nedosežni pesnik ruske zemlje in njenega podeželja. Ta si ga je bil že vsega osvojil. Za Meškovo osebno in pisateljsko razmerje je nad vse značilno, da se je skoraj nagonsko oklenil čuvstvene podobe domovine, tedaj celote in ne samo ene smeri in enega dela. S Turgenjevim v glavi in srcu je snoval svoje prve črtice. Sklepni zvok Turgenjevih Poezij v prozi in Senilij, najtemeljitejše njegove mladostne šole, mu je prevzel vsa čuvstva.

Kakor je Turgenjev zapisal za sklep svojega življenja slavospev ruskemu jeziku: »V dnevih dvomov, v dnevih nadležnih misli o usodi svoje domovine — ti edina mi podpora in tolažba, ti veliki, mogočni, častiti in svobodni jezik ruski! — Ako bi ne bilo tebe — kako ne bi obupal, glede na vse to, kar se vrši doma! — Kako je mogoče verovati, da tak jezik ni bil dan velikemu narodu!« (Senilia, Krajčeva Nar. Biblioteka št. 17, str. 78), tako je Meško skoraj iste besede uporabil ob odločitvi svojega življenja: »V dnevih nesreče in bede, v dnevih, ko mi tare dušo obup, si mi edina podpora, edina tolažba ti, ljubezen do svete naše domovine, ljubezen do rodne grude, ljubezen do onih krajev, kjer sem brezskrben deček igral svoje prve igre s sodrugi svojimi, ljubezen do milega jezika slovenskega, v katerem mi je govorila v dneh mladosti, sreče in brezskrbnosti majka moja... Kam bi že zabredel, ko bi ne bilo tebe, sveta ljubezen domovinska?! Kako bi prenašal življenja pezo, ko me ne bi krepila misel, da človek, da mož ne živi le sebi, radi samega sebe, ampak da živi domovini svoji, narodu svojemu...« (Ljubezen do domovine, Domovina, 15. okt. 1894, št. 29).

Kljub tej vidni odvisnosti od Turgenjeva je Meškovo razmerje do našega tedanjega življenja vendar še mnogo važnejša zadeva. Težnja po celoti, kakršno občuti le rojen idealist, se je že tu dovolj jasno razodela in je določila njegovo pesniško smer. Kljub drobnim realističnim slikam, ki zopet in zopet kažejo poetično odvisnost od Turgenjeva in prikazujejo našo zemljo in človeka v čisto novi podobi, se v njem bolj in bolj oglašča težnja, da zajame celotno podobo našega življenja in odkrije usodo pokolenja, ki stopa v življenje. To se je zgodilo v romanu »Kam plovemo?« (LZ 1897). V tem romanu, ki ga slovstvena zgodovina zaradi erotične snovi in širokih opisnih stilizmov vse preveč postavlja v vrsto naših naturalističnih poizkusov, se glasno in jasno oglašča družabna obtožba in se razkriva mrka usoda domovine, kakor jo je pisatelj gledal kot zastopnik prihajajočega rodu. Obtožba slovenskega izobraženca, ki se je povsod, na meji in v sredini, vezal s tujo meščansko družbo in je v nji izgubljal svoje ideale, to je predvsem zgodba tega romana. Obe glavni moški osebi, zdravnik dr. Zorič in koncipient dr. Pečnik sta človeka iz ljudstva, toda v boju za istim ženskim idealom, za lepim videzom, sta izgubila namen svojega življenja in dosegla popoln poraz. Vsakega je življenje udarilo po svoje: Zorič je izgubil ženo, Pečnik je zapravil življenje. Elegantni uživavci ženske lepote, duhá prazni pustolovci okužujejo našo družbo in zaradi njih propadajo najboljši ljudje. »Tujina jih je uničila,« bi s poznejšo Meškovo beseda lahko rekli: »Domovina jih ni sprejela vase, jih ni priklenila, ker v njih ni prave ljubezni,« razberemo iz pisateljeve osebne izpovedi. Domovina je zapuščena, narod gre v pogubo, mladina se izgublja v dvomih — taka je neizgovorjena obtožba, ko se ponavlja in v razne smeri obrača vprašanje: Kam plovemo?

Kam plove domovina, kam plove narod? Nekaj ni v redu, prav na dnu vseh vprašanj ni vse prav. Tu se je Meško zopet spomnil Turgenjeva in njegovega junaka v »Očetih in sinovih«. V Pečnikovo življenjsko izpoved je vpletel besede umirajočega Bazarova, ki pravi: »Moj oče vam bo rekel, da izgubi domovina z menoj moža, ki bi dovršil še velikanske stvari. Otročarije. Jaz potreben domovini! Kdo ji je potreben?« »Jaz potreben domovini!« ponavlja tudi Pečnik. »Kdo je sploh potreben naši domovini? Kričači so ji potrebni, ki se kakor besni zaganjajo ob vse, kar ni prikrojeno njih seperatističnim nameram in zahtevam, ki kličejo prokletstvo nebes nad vse, ki se protivijo le z besedo njih tesnosrčnim in omejenim vzorom in nazorom.« Navidez nejasno, vse preveč osebno, za svoje lastno delo je Meško občutil nujnost izpovedi, vendar pa je z njo zadel ves starejši rod. »Pri drugih narodih se upoštevajo mlade moči — in čim več jih ima kak narod, tem ponosnejši je. A pri nas se ne smeš javiti, dokler nimaš sivih las, ali vsaj — pleše,« modruje Pečnik. Toda tudi sebe obtožuje; spoznal je, da je delo edina rešitev, da sta nad osebnim idealom še človeštvo in domovina, da je le v delu življenje, le v delu moč; vse življenje pa je odpoved in zatajevanje.

Obtožba na vse strani je bila napisana iz neposrednih nasprotij njegovih bogoslovskih let, v oddaljenosti od resničnega življenja, kjer je divjal neugnan politični boj; Meško ga je sodil s kretnjo zagrenjenega idealista: »Naš narod živi prav zadovoljno — z neko zadovoljnostjo, ki je vsem drugim narodom in plemenom neznana — naš narod živi ob medsebojnem prepiru,« tako je zapisal v svoji duhovni oporoki njegov Pečnik.

Ta roman ni samo zaključek našega meščanskega poetičnega realizma, poraz lepe družabne forme, ampak razodeva že sodobnega, v nov čas hrepenečega duha.

III

Ljudje z mračno dušo, bolnim srcem nimajo pravice do življenja — tako nekako zaključuje Pečnik svoj obračun, preden umrje. Na delo z odpovedjo in zatajevanjem — s tem sklepom je stopil Meško v življenje, v najbolj bolno pokrajino slovenske domovine, na Koroško. Meško se v nji ni ves vtopil, pač pa se je do neke mere spojil z njo. Zato bi bilo preveč racionalistično in enostransko, ko bi skušali potegniti iz njegovega dela samo neposredno razmerje do novega sveta in bi v umetniških podobah iskali dejstev zase. S tem bi povedali, da hočemo duhovno in čuvstveno pisateljevo delo z golim razumom raztrgati v duhá in snov posebej. Umetnik, ki nujno oblikuje iz svojega časa in sveta, ne ostane ves v sami zunanosti, on stoji nad časom in svetom; tudi ne more dajati neposrednih, praktičnih odgovorov na gospodarska in narodno politična vprašanja, kakor bi sodobniki večkrat pričakovali, pač pa po svoje odgovarja na vprašanja tako, kakor jih je prebolel sam v sebi. Le v tem zaznavamo tisto globljo, večnostno zvezo, ki jo ima umetnik s svojim časom; ves je prežet od njega in vendar je izven njega, v samem sebi; iz sebe govori svetu in v njem odkriva svet samega sebe. Delo Ivana Cankarja, O. Župančiča in kogarkoli svojega časa ni samo razmerje med snovjo in duhom, ampak razmerje med duhom naroda in duhom tvorca. Le po tej formuli prodiramo v vsebino časa in vidimo, da n. pr. celo iz prefinjene, artistske religiozne pesmi S. Sardenka diha genius tedanje naše nabožne organizacije. Tedaj se tudi Meško ni mogel niti po svoji naravi niti po svojem duhovniškem poklicu tako naravnost spustiti v razmere zemlje in ljudi, kakor bi iz dotedanje njegove realistično psihološke usmerjenosti pričakovali; v njem samem se oglašajo najprej trenja, ki so prav v veliki meri posledica čudnega, nenaravnega sveta, v katerega je stopil, vendar niso še neposredne podobe njegove notranjosti.

Tu bi skoraj morali zbrati kroniko našega narodnega življenja neposredno pred tistim časom in še posebej vsega tistega, kar se je dogajalo v koroški zemlji pozneje, prav do danes.

Dežela, ki je bila zibelka slovenstva in edini spomin naše starodavnosti, je pod pritiskom nemštva umirala. V tej deželi živi izza l. 1894 po uradnem štetju 102.000 Slovencev, neuradno jih štejejo še 120.000, a vsi so omahujoča smrtna straža, prepuščena sama sebi, odrezana od celotnega naroda. V literarnem spominu živi še čas Janežičevega Glasnika, Besednika in kesnejšega Kresa, za kar ve samo zgodovina; v politiki se omenja spomin na Majerja in A. Einspielerja, iz Celovca prihaja leto za letom šestero knjig Družbe sv. Mohorja, kulturne matice vsega sloveskega ljudstva, ki zbira raztreseno slovensko družino iz vsega sveta, a vse to je samo lepa podoba iz daljave. L. 1894 je še kakih 25 občin v slovenskih rokah, toda nemški liberalizem iz mest in trgov se širi v vasi, omahljivost — ki je dedna lastnost — in gospodarska odvisnost sta vedno večja. Posamezni mogočniki z gospodarskim vplivom odločilno izpodkopujejo slovensko ljudsko samozavest. Fužine, tovarne in lastna nevednost so glavni vzroki, da Slovenci niso gospodarji v svojih občinah. »Žitarska občina je vsa slovenska in daleč od nemške meje, malo jih je, ki bi dobro nemško znali, pa vsi se bojijo enega samega človeka in volijo, kakor on hoče.« pravi člankar v značilnem političnem Pregledu naprej (Mir 1894, št. 1).

Od 1882 izhaja v Celovcu trikrat na mesec politični list »Mir« z geslom: Vsakemu svoje — Slovenci, ne vdajte se!, in priobčuje poleg politično vzpodbudnih člankov vso žalostno kroniko narodnega življenja.

Gospodar v vsej deželi, kolikor je je nemške, je liberalizem, ki je kmeta, dekadentno alpsko raso, odtujil cerkvi in ga vrnil njegovi naturi, sam pa se je z vso silo zagnal na slovensko mejo in z videzom gospodarske naprednosti in kulturne premoči napadal verski in slov. narodni značaj v deželi. Dež. zbor je n. pr. 1894 odklonil za novo bolnišnico usmiljene sestre in začel iz Berlina uvajati protestantske dijakonise (Mir 1894, št. 6), dež. zbor pa je s svojo šolsko politiko po načrtu potujčeval mladino. Tako zvana utrakvistična šola z nemškimi učitelji je dosledno izpodkopavala spoštovanje do materinskega jezika kot manj vrednega nekulturnega narečja in vcepljala otrokom zavest, da je samo nemščina izobražen in veljaven jezik. Uradnik, advokat, zdravnik in pisar je Nmec, slovenščina se govori samo doma in v cerkvi. Nemški Bauernbund in Schulverein imata v oblasti vso politično in narodno vzgojo na Koroškem; 1899 je Schulverein razdelil večinoma v samih slovenskih krajih 14.879 K (Mir 1899, št. 36), vse-nemška Südmarka pa je na slovensko ozemlje naseljevala nemške protestante. In ko je bilo še 1861 v slovenskih krajih 28 popolnoma slovenskih in 56 dvojezičnih šol, sta ob začetku novega stoletja na vsem slovenskem ozemlju 2 slovenski šoli — in brez pravice javnosti.

Sporedno s tem pritiskom se oživlja sicer tudi slovenska politična, gospodarska in kulturna zavest, vendar proti sili in moči svojega nasprotnika ne more doseči večjih uspehov. Že od 1892 deluje pod vodstvom Greg. Einspielerja »Katoliško politično in gospodarsko dru-

štvo za Slovence na Koroškem«, ustanovila so se posamezna katoliška delavska društva, več izobraževalnih društev in posojilnic (Erjavec, Zgod. kat. gibanja na Slovenskem, 145), kar za hip povzdigne tudi narodno zavest, toda uspehi niso trajni. L. 1896 si Slovenci pribore v deželnem zboru tri mesta; 1897 dobe prvega državnega poslanca, toda 1900 ga že izgube in 1902 rešijo v dež. zboru samo en mandat. Politične razmere nazorno popisuje Mir 1900 v št. 52, ko v članku »V znamenju krvi je zmagala okraja slabša stran« našteva cel register volilnih grehov in nasilij.

Vzroki postajajo bolj in bolj očitni. Edini slov. izobraženec je duhovnik, ki ne more voditi vsega narodnega dela; Slovenci se tudi preveč vežejo s katoliškimi Nemci, premalo se postavljajo na lastne noge in premalo se zanje zmenijo ostali Slovenci. Posvetnega izobraženca skoraj ni, ker se potujči, ali je tako redek, da njegovo delo le malo zaleže. V članku »Skrbimo za dijaški naraščaj!« opozarja Mir (1899, št. 25), da koroški Slovenci dajejo duhovnike celo med Nemce, vse posvetne službe pa pobere tujci in tako narod sam redi svoje največje sovražnike. Konservativno usmerjena politika se naslanja na narodno spravljivost in pričakuje rešitve od narodno obrambnih društev iz središča domovine. L. 1894 si Mohorjeva družba res postavi svoj lastni dom v Celovcu, 1896 se zgradi v št. Rupertu pri Velikovcu Narodna šola, ki jo vodijo šolske sestre, toda ne dobi pravice javnosti in že prva dva dni po blagoslovitvi (25. okt.) so jo napadle nemške tolpe s kamenjem in razbile okna. V Celovcu Slovencem večkrat gospodari ulica, ne da bi policija varovala red, nasprotno, celovška policija složno podpira protislovenske izgrede, tako zlasti 1899 ob odkritju nagrobnika V. Oblaka v Celju. (S 1899, št. 182 in dalje, SN 1899, št. 182—8). Ni bil to boj naroda proti narodu, ampak izbruhi pokvarjenega nacionalizma proti ljudstvu iste zgodovinske kronovine; že tedaj se od Vsenemcev ponavljajo očitki, da slovenski narodnjaki izdajajo deželo panslavizmu in celo pravoslavju. Nacionalizem si je zlasti na Koroškem postavil svojo posebno nedotakljivo deželno domovino, češ, koroško ljudstvo je celota zase, nihče naj se ne vtika v njegove zadeve — kar ni pomenilo nič drugega kot nemštvo in odpadništvo.

Sredstva, s katerimi so se mogli Slovenci braniti, so bila moralna vzgoja; upali so na pravico, ki je zanje ni bilo. Moralna vzgoja je kazala ljudske napake, predvsem narodno propadanje vsled žganja, politična vzgoja je opozarjala na najbolj očitne krivice, ki se gode slovenskemu življu. L. 1900 postane »Mir« tednik; zaveje ostrejši veter. Vrsta člankov z naslovom »Rana na narodnem telesu« poudarja zlasti posledice slabega gospodarstva in alkohola. V 18. št. istega leta beremo pod zaglavjem »Vzdramimo se, bratje Korošci!«, da sta največja nasprotnika slovenskih Korošcev I. šola in učitelj, in sicer zato, ker s tujim duhom vzgajata omahljivce, ki ne ljubijo svojega materinskega jezika, uvajata nemško ljudsko petje in se drzno zanašata na po-

trpežljivost in boječnost, II. nemškutarstvo, ki ljudi pohujšuje, da se sramujejo svojega jezika in obrekuje narodne može, zlasti duhovščino ter jim izpodkopuje ugled.

Istega leta je poslanec dr. Gregorec v drž. zboru na Dunaju pokazal na krivice glede šol: »Dočim slovenska večina na Kranjskem 4% nemškega prebivalstva dovoli vsako pravično stvar, odreka nemška večina na Koroškem in Štajerskem nam Slovencem najpotrebnejše stvari, celo ljudske šole (Baron Hackenberg: Saj ljudje sami zahtevajo nemške šole! — Klici: To so izdajalci!). Leta in leta leže prošnje za slovenske šole, a odgovora le ni. Tudi na pritožbe ministrstvo ne odgovarja, da Slovencem tako zapira vrata do upravnega sodišča. Slovenski šoli v Velikovcu niso dali pravice javnosti, a nemški Schulverein sme brez vseh ovir ustanavljati nemške šole na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Če kje, je zlasti na Koroškem in Štajerskem treba braniti slovensko manjšino proti silovitosti ponemčevanja.«

Politična vzgoja je klicala od potrpljenja k samozavesti, k zahtevam. In res se je po najhujših preizkušnjah in porazih začelo od 1903 nadalje tudi drugačno politično življenje, da se rešijo zadnje pravice Slovencev, toda nemška vlada je bila izročila deželo pravici v zasmeh, kakor je z zgledi pokazala 1913 knjižica »Aus dem Wilajet Kärnten«.

V tem težkem boju na severni meji so Slovenci v središču malo utegnili misliti na pomoč. Od 1896 vlada v kranjskem dež. zboru zveza slov. naprednjakov in nemško-nacionalnih veleposestnikov, ki 1898 odklonijo celo podporo »Naši straži«, skupni narodni obrambni gospodarski ustanovi, ker je v njej večina konservativna, pač pa vzdržujejo v Ljubljani nemško gledališče. V središču Slovenije se začinja kulturni in gospodarski boj v najbolj brezobzirnem strankarstvu, da se Koroška sama boji pomoči v podobi kulturnobojnih poizkusov. Edino mladina začinja z idealističnim in tudi realnim in podrobnejšim delom bolj prihajati na Koroško. Toda bolečina zapuščenosti se ne da ozdraviti, občutek, da prihaja mrak od vseh strani, lega v srca in duše — čudno lepa zemlja za Karavankami čuti, da je bolna na smrt. Vendar še upa, ker noče umreti.

Kako je to življenje vplivalo na pisatelja, ki je že v romanu »Kam plovemo?«, še bolj pa v »Slikah in povestih« (KK 1898 in 1899) pokazal, da je v vsem svojem bistvu razmišljujoča narava in da z zunanji dogodki prav za prav posega le v čuvstveni svet? Lirična polnost njegovih opisov, osebno razmerje do predmetov, celó osebni okvir v zgodbah pričajo, da ta čuvstvenost prihaja iz neke polnosti in čaka utešitve ali vsaj ublažitve. Pisateljevo razmerje do sveta se kaže v navzkrižju med osebno in splošno voljo, v grenkih, odrezanih občutjih in vprašanih lastnih izpovedi, n. pr: »Kam se vije tvojega življenja pot? — Moja duša je žalostna ...« (KK 1899, 69). Ta čuvstvena narava dojema tudi tuji svet kot delež svojega lastnega življenja; dogodki, ki so sami zase neznatni in nepomembni, postanejo v nje-

govem pogledu važni, in njegovi osebni, notranji boji, spomini in misli ne morejo utihniti in se pomiriti, dokler niso vsemu svetu očitni. V tem subjektivizmu se spajata osebni in tuji svet v nerazdeljivo celoto, ki jo vso prepaja hrepenenje po nekem daljnem cilju; njegova človeška ljubezen je sicer na videz grenka, plaha, a v jedru vse ohranjujoča, zakaj tudi najmanjša bolečina ni premajhna, saj iz nje raste velika ljubezen. Šele preko svoje majhnosti, preko svojega siromaštva se je povzpел do spoznanja, da je zadnja in odrešilna misel v Bogu in človeštvu obenem. Tako se majhnost in neznatnost sporejata enako važni ob največjem in zadnjem, ker sta del velike celote. »In vžgal sem novo večno luč pred oltarjem novega Boga... Ljubezen do Tebe in ljubezen do vsega človeštva, ker ljubezen do Tebe ni mogoča brez ljubezni do trpečih in ubogih, brez ljubezni do tlačanih in trpinčenih...« (KK 1899, 81). Važno je, da se v tej širini spajata celo dva po vsebini skrajno nasprotna elementa: neka estetska posvetnost in asketska strogost, kar so sodobniki najtežje razumeli in se je zdelo samo kot pojav tako imenovane dekadence. Domači svet uhaja v tuji salon, razkrivajo se intimna osebna razmerja, opazujemo preveliko občutljivost za družabno obliko, besedni izraz je skrbno odbran; pisatelj se spušča v svet — iz njega pa se vrača z bridkostjo, vdanostjo in razočaranjem. Toda prav ta motivna širina odkriva bistvo Meškove lirske narave, ki ne more preko trenutkov, se jim voljno predaja in šele preko lepote in hrepenenja išče pomirjenja. To mučenje s a m e g a s e b e je za Meška nujna pot, da najde tisto zadnje, kar je že od nekdanj dano kot popolna, nespremenljiva dobrot, pa jo človek mora šele spoznati in doživeti v odpovedi. Prav zaradi tega je Meško spočetka daleč od dnevnih dogodkov; zdi se, kakor da jih ne pozna, ali da se ga celo ne tičejo, in da zaradi lepote svoje zemlje in svojih notranjih opravkov ne vidi narodnega trpljenja. Toda njegov osebni in zunanji svet je le ves tako ujet v daljno celoto, v kateri se vse mora urediti po pravici in višji usodi in vse dozori k enoti, da ga dnevni hrup ne moti in ne vznemirja. Nedvomno se v njegovi ljubezni »do trpečih in ubogih, tlačanih in trpinčenih« skriva tudi ljubezen do ljudstva, ki ga vidi okrog sebe, toda določnih podob te ljubezni še ne vidimo. Šele tedaj, ko se dvigne v svojih osebnih izpovedih, zagleda pred seboj domovino v skupnosti vsega svojega življenja, tistega, ki ga je premagal in se ga rešil, in tistega, s katerim je zmagal. Zato mu je prva v molitvi vsa domovina, »da potihne med brati vihar sovraštva, naj neha vserezdevajoči boj. Daj, da zasije na našo domovino solnce sloge, ogrevajoča luč bratoljubja! Naj bi bili vsi eno — ena duša in eno srce. Daj, da postane domovina slovenska tempelj ljubezni; daj, da bo dragoceno svetišče ljubezni do Tebe, naj bode velik dom Tvojemu velikemu imenu«. Zdaj razumemo, da se v to molitev vpleta tudi prošnja za osebe, ki jih je v življenju srečal in še sedaj misli nanje: za Lenico, naj jo Bog ohrani »čisto, sveto, kakor jo je spoznal ob prvem srečanju« in prošnja za — konteso

Nelo, ker je trpel zaradi nje svoj največji nemir, in da moli za vse, za prijatelje in sovražnike, in končno zase: »Daj, da vedno polni in vedno giblje dušo mojo ljubezen do rodne zemlje, ljubezen do teptane domovine moje, velika ljubezen do naroda, ki sem izšel iz njega! Daj, da bodo vse besede moje svetel odsev vseobsežne ljubezni do trpečega človeštva... Daj, da bode resnica moja vedno kakor resnica svetopisemska, brez vse prevare in dvoumnosti... Daj, da bodo besede moje, ki jih zapustim svojemu narodu, kakor besede knjige molitvene, v kateri ni nič nečistega in nesvetega... Le to Te še prosim: daj mi milost, da si odpočijem od življenja težke hoje v slovenski zemlji...« (Iz mojega dnevnika, KK 1900, 41—46). Ta svojevrstna urejenost mnogih skrajnosti, dejali bi navpična gotska enota, ki izvira iz enega samega čuvstva, iz usmerjenosti navkvišku, je zaključek Meškovega subjektivizma, čeprav se ponavlja še pozneje. Iz hrepenenja navzgor, v ureditev in završitev v eno gleda svoje in skupno življenje.

Toda kronika dnevnih dogodkov je bila preglasna, da bi jo mogel samotni duhovni in estetski subjektivist povsem preslišati in zakriti oči pred njo. Treba je bilo prav v sredo življenja. V tem času je Meškov prijatelj Fr. Neubauer celo od daleč pošiljal v Mir pesmi in podlistke, sodil odpadnike in klical k delu. V podlistkih »Vstajenja čakajo« (Mir 1902, št. 15—18) se spominja umrlih narodnih delavcev in jim kliče v grob: »Vstajenja čakate... Ali mi čakamo že dolgo in dolgo drugega vstajenja, in srce nam drhti od strahu, da ga morda ne doživimo. Ali vendar upamo, vedoč, da nas podpirate s svojo molitvijo in zanašajoč se na čile moči našega naroda, ki čaka vstajenja.«

Tedaj je Meško sam posegel v neposredno kroniko koroškega narodnega življenja in pisal dramatično sliko »Na smrt obsojeni?« Nobeno delo v našem slovstvu ni tako premočrtno, tako brez vsake simbolike. Po obliki domoljubna drama v ničemer ne prikriva svojega namena, vse dogajanje je razdeljeno na dve strani, v nemško nacionalistično nasilje in v slovensko trpljenje. Meško je tej dvojnosti dodal samo še svoj idealizem o čistih, dobrih ljudeh in pred seboj imamo igro zlodejev in angelov v človeški podobi. Dramatične napetosti ni bilo treba iskati, življenje samo, čigar posnetek je igra, je skrivalo v sebi toliko bridke dramatičnosti, da se je igra morala razplesti žalostno na obe strani. Šolske, gospodarske in politične in družabne razmere se nam kažejo v kričečih podobah; nasilje, krivica in nemoralnost se vojskujejo z narodno zavednostjo, pravico in nedolžnostjo, nemštvo dela v zavesti svoje moči in v brezobzirni oholosti. Sredi živega ljudskega kolektiva, ki obsega vse vrste značajev in stanov, si stojita nasproti veleposestnik Gelb, koroški kralj na Betajnovi, in mladi narodni voditelj Ivan Seljan. Politične strasti sicer uničijo idealno življenje Ivana Seljana, ki umrje kot žrtev svoje narodne zavednosti in osebne poštenosti, toda tudi nasilnik Gelb prejme svojo kazen; ponižan in razgaljen stoji pred ljudmi. Igra nam z moško neposrednostjo, prav z naturalistično zvestobo kaže moralne

nižine tiste strani, ki je izgubila svoje narodno poštenje, zakaj »odpadništvo predrugači in pokvari vsakogar« (str. 36) — nasproti pa nam zbira nauke o narodni vzgoji in našteva narodne grehe. Prvič zaslišimo: »Mati je domovina« (33); tujina sama sicer ni prijazna, a pravi sovražniki so odpadniki in tisti »tuji ljudje, ne kmetje ne gospoda, ne židje in ne kristjani, ljudje, ki govore sicer naš jezik, a mislijo in čutijo tuje — odtedaj ni več miru božjega v naši vasi. Razpor in sovražstvo so prinesli s seboj in so ga sejali med sosede, v družine, med starše in deco, med može in žene, brate in sestre« (39). Dejanje se sicer konča s slovenskim porazom, kar je dosledno narekovala kronika tistega časa, a na koncu posije upanje, da nasilje in krivica ne bosta obveljala; tudi nauki, ki so se vkresali v pogovorih in bojih, padajo na rodovitna tla. Ljudstvo noče leči v grob, ki so mu ga izkopali nasprotniki. V epilogu odkrijejo narodnemu mučeniku Seljanu spomenik. V slovesnem govoru kaplana Dolinarja slišimo prisego domovinske zvestobe, prisego dela za domovino; konča se z vero v življenje in zmago. Smrti ni več — sama volja do dela in boja.

Drama je celih pet let ležala pri cenzuri in se je močno okrnjena uprizorila šele 21. jan. 1908 v ljubljanskem gledališču; tedaj je tudi izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu, epilog pa isto leto v »Slovanu«.

Prav ob istem času, ko Meško še ni mogel preboleti svoje osebne liričnosti in je v samoti premišljal o sebi, sporejal svoje spomine in jih prenašal v sedanjost, mu je v tej togosti in premišljujočem lirskem kolobarjenju stopila pred oči še temnejša podoba domovine. Sporedno z Dolinarjevim govorom v epilogu drame »Na smrt obsojeni?« je v črtici: »Človek, ki stoji ob grobovih in plaka« (DS 1903 in Ob tihih večerih) zapel pesem o grobu domovine. »Narod moj, smrti si zapisan! — Gledam in vidim, kako se stegajo gladne tuje roke po naši zemlji, kako nas premaguje in davi tuja moč. Vidim, kako teče pod krivičnimi in krutimi udarci v potokih tvoja srčna kri, sužnje naše ljudstvo, kako legaš v grob obupano, izmučeno, smrtno ranjeno. Vidim in da ti ne morem pomagati, je moja največja bol. In tako z veliko bolestjo stojim ob tvojem grobu in plakam, kakor plaka ljubeči sin ob odprtem grobu materinem.«

Brez blagoslova se obrne od tega groba in kliče narodu, naj bo v večem nemir svojim morilcem, naj jim bo v prekletstvo zemlja, ki so jo ugrabili in vanjo zagrebli umorjeni narod.

IV

Osnovna poteza Meškovega dela je teženje od neposrednosti k oddaljenosti, od individualnosti k splošnosti. Zato z vsem svojim subjektivizmom stoji nad vsakdanjim življenjem in vsakršnim bojem. Bojevit idealističen duh bi se bil zagnal v eno smer in tam zmagoval in podlegal, samotni razmišljevalec pa se nagiblje sem in tja ter išče, kje bi bolje obsegel in zajel celoto in poslušal, odkod se mu oglasi

blagodejen odgovor tistih, ki so ga razumeli. Njegova narava je naravnost občutljiva za vse, kar spominja na kakršnokoli opredeljenost in na ostrino resničnega življenja. Lirsko ubrani artist sam čuti, kako kruto, neumetniško bi se oglasilo v njegovi pesmi vsakdanje življenje, zato potrebuje podob, ki se zlijajo v enoto z njegovim stilom. Tudi klic njegovih koroških podob je še čakal, zadušen od oblasti, samo njegov jok ob grobovih je šel po domovini. Koroška bolečina je sama zase neozdravljiva, in rešitev bo prišla samo tedaj, če se spreobrne vsa domovina. Prav tedaj, ko se po najgrenkejših izkušnjah začne na Koroškem na vseh straneh podrobno narodno delo, na jasni načelnosti in z ostrino opredeljenega življenjskega in kulturnega prepričanja, prav junaški boj na vsej črti, je Meško svoje težišče prenesel zopet na vso domovino.

V sebi je začutil poslanstvo, da ne govori več sam iz sebe, ampak kot izbran služabnik domovine. »Domovina potrebuje delavcev, potrebuje sejance. Glej, kakor njive so mlada srca širom naše domovine.« (Mir božji, str. 5.) Sejalce, ki jih vidi, sodi po njihovem semenu: eno je lahko in ne pade nikoli v globočino src, drugi imajo polne žitnice in bi lahko sejali zdravo zrno, a sejejo pokvarjeno in snetljivo setev — za njimi stoji dolga vrsta stranke, ki jih hvalijo. »Jaz izrekam dan na dan in danes spet zahvalo Gospodu mojemu Bogu, da stojim daleč strani od strank in od njihove strankarske cenene hvale — ki pojo hvalo njihovim besedam in slavo semenu, ki ga sejejo. A šel sem mimo in sem iskal sadu teh besed, ki bi naj rodile stotero in tisočero, in glej, ni ga bilo. Vse govoreno v veter, vse sejano ob pot« (na o. m.).

Ta sodba je več kakor samo besedni prehod, da z njim zavrne tiste, ki so se spoteknili ob njegovem dosedanjem delu, ta sodba kaže že novo smer.

Takrat je v Meškov lirizem in subjektivizem moralo že prodreti spoznanje, da sama čuvstvenost in izpoved ljubezni do domovine tudi ne zadostuje več. Naše narodno življenje se je bilo v resnici že premeknilo iz svojih ožin in klicalo na trdo delo. Kljub temu, da ves tisti čas prevladuje neizprosen strankarsko politični boj, kakršnega bi si tudi velik narod težko privoščil, in kljub temu, da so se kulturna nasprotja zlasti v središču kazala v skrajno nečastnih podobah — takrat so bile kulturnobojne strasti povsod na višku — se kažejo znamenja, da slovenski narod vendarle ne ostane samo ideja meščanskega razreda ali topa ljudska tvar. Narodno delo se usmerja preko same politike v gospodarsko osamosvojitev in izobrazbo širokih ljudskih plasti. Čeprav je to delo vse vezano s politiko in se po svetovnem nazoru loči v krščansko in svobodomiselno, čeprav ni najmanjše možnosti, da bi se nasprotniki našli v narodni slogi, tudi na meji ne več, prinaša ta čas vendarle eno dobroto: votel besedni idealizem se je preživel, gesla ginejo in za zunanjo narodno manifestacijo se vnema samo še meščan. Ustvarjajočemu duhu se odpirajo nove naloge.

Čim bolj se življenje obrača na zunaj, tem bolj je treba gledati na znotraj, v etični problem slovenstva; prihaja čas, ko je treba tehtati moralne sile naroda in presoditi njegovo človečnost. Marsikaj, kar se zdi, da stoji ob strani te naloge, se v svojem jedru dotika celotne usode naroda, njegovih moralnih in eksistenčnih pravic. Finžgar piše o moči zdravega prirodnega ljudstva, povest davnih dedov Pod svobodnim solncem, Župančič v Dumi z bolečino tehta usodo zemlje, ki v »daljo kot seme razsipa svoj plod«, Ivan Cankar s srdito ljubeznijo do resnice trga čednostne krinke ter kaže pregrehe in laži sodobne družbe. Iz vseh teh perspektiv se jasno vidi ena sama težnja, da na tej lepi zemlji, ki jo varujemo in branimo kot svojo domovino, mora živeti le svoboden in čist človek. Beseda domovina je v tem času za ustvarjajočega duha vsebina vseh narodnih in človeških stremeljenj, njihov zadnji etični in moralni priziv.

S takim občutkom je pisal tudi Meško obe svoji najizrazitejši domovinski deli: roman »Na Poljani« (KK 1907) in dramo »Mati« (uprizorjena 1908 v Ljubljani, natisnjena 1914). Ne moremo se dotikati literarno oblikovnih vplivov, ki se jim Meško ni mogel ubraniti, zlasti novi romantičnosti, nikakor pa ne smemo prezreti simbolizma, na katerem sta zgrajeni obe deli. V romanu Na Poljani premika vse dejanje človeško hrepenenje po sreči, toda zgodba se takoj razdeli v nasprotje med domom in tujino. V vsem vaškem kolektivu gledamo, katere sile dom ohranjujejo, katere ga uničujejo. Oholost, zapravljivost, nepoštenost, nemoralnost, alkohol so največji sovražniki in izpodkopljejo temelje najtrdnjšemu domu; čednost, preprostost, čistost, delavnost zmagujejo, najbolj pa ljubezen. Pisatelj nam končno pokaže čudež, kako »Trati, na smrt obsojeni zaradi pomanjkanja ljubezni« (119), samo ljubezen more dati novo življenje. Alegorični simbolizem romana bi bil tudi brez posebnega opozorila očiten. Pisatelj pa je poleg posvetila »Domovini, s sladkostjo in bridkostjo ljubljeni« v slovesnem predgovoru še posebej opozoril, da prinaša luč življenja, ljubezen, ki je »moč svetá«. Ta zavest poslanstva daje romanu posebno slovesno obliko: zgodba se vsa potaplja v pesem in v nji je tako rekoč raztrošen narodno vzgojni aforistični brevir, ki se dotika duhovnih in gospodarskih vprašanj, katera so tedaj terjala odgovora. Življenje posameznega človeka in vseh ljudi je povezal z značilno aforistično trojico: Bog, ljudstvo, domovina ter postavil duhovnika kot ljudskega voditelja. Tako se je Meško odločil v izrazito vzgojno smer. Nič drugače ni storil v drami »Mati«. Po zunanji zgodbi je »Mati« družinska drama, po vsebini pesnikova izpoved o narodno vzgojnih vprašanjih. Mati-vdova izgubi oba sina, enega je pohujšala tujina, da je zatajil domovino in s tem zapravil svojo srečo in življenje, drugega ubijejo razmere v domovini, da ne strpi več doma in mora v Ameriko; samo hčerka ostane pri nesrečni materi; ljubezen do domovine in vsega, kar je domačega, ji daje moč, da more biti materina zadnja tolažba. Mati-domovina pa je

vseodpuščajoča dobrot, zadnja misel nesrečnih in odrešilna tolažba vsem, ki so jo žalili. Konflikti tega dejanja stoje sicer popolnoma izven dramatične nujnosti, vsi pa se razvijejo iz pisateljeve ideje, ker jih je zastavil v etos domovine, v celoto izključno moralnih zakonov med posameznikom in domovino. Zvestoba do domovine, njene sedanjosti in preteklosti je isto kot zvestoba do staršev. Obljuba in kazni četrte zapovedi se tukaj dosledno uporablja ob primeru domovine; kdor zavrže domovino, zavrže tudi starše, je izkoreninjenec in izgubljeni sin, naj se še tako naslanja na mogočno tujino, brez opore tava po svetu in se gotovo izgubi. Marsikaj v tej drami je v celoti nejasnega, simboli niso polni, oziroma dokazujejo, da se ves kompleks narodno etičnih in narodno vzgojnih vprašanj ne da prenesti v alegorijo. Tem jasnejši pa je Meško v posameznostih. Dialogi po vrsti odpirajo vprašanja o domovini in tujini, s pesniškim ognjem dokazujejo, da sta naša zemlja in naš narod vredna ljubezni. Drama se razpleta v samih dokazih in ugovorih. Osrednja učeča oseba je zopet župnik, glasnik pisateljevega osebnega poslanstva.

»Na Poljani« in v »Materi« postavlja Meško simbol celotne domovine, ljudje pa, ki jih prikazuje, njihovo življenje in zemlja bolj kažejo na obmejne razmere. Ti ljudje do neke mere resnično živijo v obmejnih krajih, pisatelj jih pozna, iz njih postavlja za vso domovino veljavna vzgojna in moralna načela. Zategadelj nastaja v teh delih občutna neskladnost med individualno podobo in simbolom, neskladnost med osebno in splošno idejo. Vendar jih je tedanji čas zaradi svoje žgoče narodne problematike sprejemal kot svojo podobo, še bolj pa so mu bili prijetni pesniško vzneseni izreki, za katere je bilo tedaj dovolj razpoloženja.

V zavesti svojega poslanstva se je Meško nazadnje obrnil naravnost na ves narod. Kot eden izmed tistih, ki so pričakovali rešitve na meji samo v okrepitvi vsega slovenstva, je pogledal na življenje naroda od ene meje do druge. Videl je politični boj, ki mu iz svoje perspektive ni mogel najti opravičbe. Obmejni Slovenec se je prav zaradi vsestranskega političnega razkola čutil oropan vsake pomoči, zapuščen in izročen na milo voljo nasprotniku. Tedanja slovenska strankarska politika je bila zares prepustila obmejne, zlasti koroške Slovence samim sebi, ker se jim je zdel njihov spravljeni in elegični značaj neraben, po drugi strani pa sama narodna in domoljubna skupnost, z vsem gospodarskim programom združena, ni bila zaradi tolikih notranjih nasprotij posameznih življenjskih naziranj nič več izvedljiva. Vendar je danes jasno, da je naše narodno obrambeno delo v tistem času prav zaradi politične ozkosrčnosti silno trpelo, ker se je cepilo in ker je bilo premalo realno in vse preveč v tradiciji rodoljubnega čuvstvovanja. Za ta čas je značilna sedmorica Meškovih sonetov »Klic z narodne meje« (LZ 1910). Zastonj išče močnega, gorečega preroka, ki bi »na rodno grudo pal / v bolesti in navdušenosti uri« in bi iz nje »vsrkal ljubav in srd / in moč, da boj započne zoper

smrt, / ki nas kosi ob Soči, Dravi, Muri«. Taki domovini, ki v divjem sovraštvu trati čas in moči, ni rešitve; nikoli še ni bila slovenska zgodovina tako žalostna, kakor je danes, njen jarem še nikoli tako sramoten. Vstati bo moral nov rod. Ali pride? »Radost in strah tesan srce objemlje...« Takrat je Meško začel tudi z vzgojo pri mladini in mnogo pisal v Mentorja in Zoro: dve osnovni misli ponavlja v vseh tistih drobnih spisih: ljubezen do domovine in vrednost dobrega človeka. Ob njih pa je vendarle zapel svojo najbolj neposredno pesem, brezobzirno narodno obtožbo »Sužnjem« (LZ 1912). Ta pesem je napoved boja, ki je kmalu moral priti. Meško ga je sam občutil med vojsko in kesneje, takó, kakor ga ni pričakoval v najtemnejših slutnjah. Domovino so razdelili po sredi njegovega srca. Ne podobe matere ne neveste danes ni več zanjo. Razparano telo. Komaj ljudski zemljevid ob robu svobodne narodne države.

V

V celoti naših duhovnih in kulturnih teženj je Ksaver Meško **V** izrazit idealističen pojav. V vseh svojih spremembah od naturalistično pobarvanega realizma preko meditativno sproščene refleksivnosti, simbolistično zastrite romantike do nekaterih poizkusov v duhovni realizem živi v njem en sam človek, ki se loči v sodobnem svetu po nekem popolnoma svojem ustroju. Ta človek je duša, nedotaknjena od sveta, vsa ujeta v lepoto in v vsej posvetnosti čista. Ta ideja, ki se je zlila iz estetičnih in moralnih občutij, živi trpeča in sama v sebi zmagujoča v vseh Meškovih podobah, prav posebno pa v njegovih domovinskih delih. Zdaj se pokaže sama na sebi, v svojem nemiru, zdaj v ostrem nasprotju, obložena z grehi, vsa spačena in nesrečna. Ta dualizem, zlasti v domovinski snovi je izveden v skrajnem nasprotju in je glavni Meškov oblikovalni princip. Po tem načelu so prikrojene vse osebe v njegovih najznačilnejših delih: Gelb (Na smrt obsojeni?), Železnik (Na Poljani), Hrast (Pri Hrastovih) so podobe iz iste negativne ideje, prav tako so Kristina (Na smrt obsojeni?), Tinka (Na Poljani), Anica (Pri Hrastovih) in Tinka (Mati) nastale iz misli o čisti mladostni lepoti in veličini trpljenja; iz iste misli so vsi varuhi poštenosti, boljše preteklosti in človeške dobrote: matere, stari dedje in župniki, ki jih Meško postavlja v sredo med obe skrajnosti. Te osebe prihajajo iz nekega čisto svojega ozemlja, kakršnega si najboljše mislimo v koroški nemški latifundiji in panonskem gospodstvu in se šele pod pisateljevo roko bolj in bolj spreminjajo v slovenske obraze. Vse podobe so se rodile iz občutja temnih moči, ki gospodujejo nad nami, iz nasprotja med silo in pravico, krivico in poštenjem; svojo pravično razrešitev dobijo šele v povečanju čistosti in dobrote.

Ta idealistični dualizem tedaj ni samo Meškovo osebno nagnjenje, nastal je, kakor vidimo, iz neposrednih primerov narodnega boja na

naši severni meji. Zato se je tudi podoba domovine razvila v podoben simbol. Iz značaja otožno trpeče koroške zemlje je domovina dozorela v samo misel o pravici, v podobo žaljene dobrote in v usodo vseh majhnih in trpečih. V razvoju slovenske simbolike ima ta podoba matere-domovine sicer že dovolj zgledov, najdemo jih v političnem in literarnem slovarju prejšnje dobe, toda njena vsebina je sedaj druga. Meško se je otresel vseh programnih in časovnih konkretnosti; domovinske ideje ni vezal niti s konservativnim pojmom: dežela — država — enakopravnost, niti s pojmom prirodnega prava: zemlja — narod — svoboda, temveč mu je domovina najvišja etična skupnost, ideal človeškega sožitja, vseh njegovih čednosti in dobrote. Še pri Gregorčiču ima mati domovina izraziti narodnopolitičen obraz; ta mati je Slovenija, misel tedanjega politika in borilca za prirodne narodne pravice. Pri Mešku ista podoba v enotni vsebini izravnava vsa moralna, družbena in narodna navzkrižja: to je podoba odrešilne domovinske ideje, ki kliče po usmiljenju in opominja k poboljšanju.

Iz tega pojma domovine nam bo jasno tudi Meškovo osebno razmerje do življenja in sveta. Iz samote in duhovniške slovesnosti posega najrajši v splošnost; zgodbo uporablja kot priliko za svojo misel in čuvstvo, ali narobe: iz zgleda v življenju išče misli zase in za druge. Odtod tudi rahlost in občutljivost za vse, kar nasprotuje njegovi tihoti, rahlost za vsak ugovor njegovi čuvstveni neposrednosti. Tako je njegova lirična narava sama razglasila peripetijo »svečenika božjega in svečenika umetnosti«; čeprav je tedanja zgodovina ni nikjer zapisala, je vendar lahko umljivo, da so ga družbene in literarne ožine osebno vznemirjale in kdaj tudi žalile. Spoznanje, da ne razumevajo njegovih osebnih izpovedi kot čiste besede, ga je takoj postavilo ob Gregorčiča (prim. Simonu Gregorčiču, LZ 1907); njim, ki ga hočejo soditi z očitki, celo naravnost odgovarja: »Zato idi mirno mimo onih, ki sami niso zarezali ne še ene brazde v srca človeška in niso še vsejali niti majhnega, skopega perišča semena v čakajoče duše, ki pa stoje z bahato mogočnostjo ob cesti in vržejo kamen v vsakega, ki ni suženjski odmev edino njihovih mnenj, naziranj in besed.« (Mir božji, 7.) Sovražnik je sejalec, »ki stoje v mogočni pozi sredi njive in govore zveneče mogočne in samozavestne besede« in sovražnik »strankarske cenene hvale« (na o. m., 5). Štrujno se ne opredeljuje, srečujemo ga povsod, a najrajši se drži vsenarodne, nadstrankarske in v tradiciji utrjene Slov. Matice.

Meškov čuvstveni domovinski idealizem tedanjemu povprečnemu človeku kmalu ni več ustrezal. Čim bolj se je lepote in idealizma željna mladina vdajala njegovim sanjam in mehkim podobam ter je posamezni spravljeni domoljub gledal v njem glasnika narodne skupnosti in domovinske ljubezni, tembolj se je čutilo, da je Meškova veljava predvsem idealna, za temperament tistega časa nevzdržna. Političnemu človeku je bila njegova vsebina nerabna, socialnemu

delavcu premalo konkretna in prenežna, posebno pa je bil z njegovim idealizmom prizadet svetovnonazorno ostro ločeni izobraženec, ki ni več vzdržal neopredeljenosti, spravljalivosti in dogmatičnosti. Tako je pisatelj, ki je bil skoraj nervozno občutljiv za vse, kar bi ga vezalo z dnevnimi dogodki, zlasti s politiko, zadel prav s svojimi idealnimi podobami župnikov na odločen ugovor. Ko sta 1907 izšli pri Slov. Matici »Na Poljani« in »Črna smrt«, je Slov. Narod v dopolnitev književne cene (1908, št. 72-5) priobčil še poseben feljton (št. 77), kjer je v imenu objektivnosti in kulturne enakopravnosti protestiral proti Meškovim spisom. Glede »Poljane« pravi: »Meško pač ni imel namena, spisati klerikalno tendenciozno delo, on sam morda misli, da povest tudi nima take tendence. Toda v resnici je ta povest prepletana s tendencioznim povelečevanjem duhovščine in katolicizma tako, da moramo javno ugovarjati. To povelečevanje duhovščine in katolicizma pade tembolj v oči, ker je Slov. Matica v svojih letošnjih publikacijah priobčila še drugo Meškovo povest, ki ima tudi svojo tendenco in je naperjena zoper reformacijo 16. stol... Med njim in med pripadniki svobodomiselnega naziranja je v tem oziru nepremosten prepad.« Pa to ni edini, ampak najodločnejši glas iz tistega časa. Tudi drugi dogodki tistih dni, ki so v zvezi z obmejnimi Slovenci, dokazujejo, da so bile misli o spravljalivosti načel izgubljen trud, in da je bila beseda o ljubezni pōvsod ogenj na žerjavico. Čas je zorel v samo jasnost. Čeprav je bil v svojih družabnih oblikah krivičen, poln sovraštva, je bila njegova dobra stran doslednost v vprašanih kulturnega življenja. Na zunaj sicer to kulturno življenje še ni kazalo lepih podob, a njegove osnove so bile nove, jasne in so že poganjale brstje. Zlasti pa so postale narodno politične osnove čisto druge. Ko se je zdelo, da je moč etatizma v službi tujega nacionalizma največja, se je mlademu narodnemu radikalizmu odprl nov pogled v življenje. Zbudila se je zavest svobodnega človeka in stud proti vsakemu služabništvu. Celo v mladini, ki je bila Mešku najbližja, so se oglašale slutnje o obračunu in zadoščenju. Tedaj bi bile snovno še najbližje in najuspešnejše slike, kot so »Na smrt obsojeni?« In prav s priučeno Meškovo besedo je mladina že razdirala videz lepih tradicij in se začela upirati; ne sicer materi-domovini, ampak njenim očetom.

Prav tu stoji Meško s svojim idealizmom tudi kot izrazito nasprotje Iv. Cankarja. Kljub temu, da se motiva hrepenenja in domovine čudno sporedno lovita pri obeh in da imajo nekatera dela mnogo slučajne in zavestne skupnosti, sta si prav v pojmovanju domovine močno različna. Cankarjevo razmerje do domovine izvira iz osebnega etosa in se dvigne od obtožbe do preizkušene ljubezni. Meško govori iz dane ideje in jo z zgledi utrjuje. Tedaj Meško tudi še ni mogel slutiti, kje se konča pot Iv. Cankarja, ko je oddaleč in morda prav vanj nameril besede o sejalcih, ki »imajo polne žitnice in bi lahko sejali kleno zrno, a glej, sejejo pokvarjeno in snetljivo« (Mir božji, 5). Ni slutil, da bo Iv. Cankar podobno njegovemu trozvoku: »Bog, ljud-

stvo, domovina« kdaj sklenil svoje delo: »Mati, domovina, Bog«. Cankarju in drugim sodobnikom je tujina plodno izgnanstvo, iz nje mu je domovina čistejša in lepša, šele tukaj se prerodi v ljubezni do nje, Meško gleda tujino z narodne meje, pozna jo najbolj kot sovražnico in morilko. Zato je Iv. Cankar prav nasproti Meškovi domovinski ljubezni moral vidno poudariti vse svoje življenje in vse svoje delo kot »knjigo ljubezni«. (Bela krizantema, Zbr. sp. XVI, 148-9.)

Kakor je nekdanji realizem imel svojega čustvenega glasnika v Gregorčičevi pesmi, ki je na južnem robu naše zemlje spremljal boj za pravice, gledal omagovanje in vstajenje, tako je novi čas s svojo politično in kulturnobojno srditostjo, s svojim trdim narodnim delom priklical novega čustvenega glasnika, ki je v imenu pravice in ljubezni tožil in obupoval, učil in blagoslavljal. Zmagoval ni na zunaj, njegova domovinska pesem se je ustavila v Koroških elegijah (Naše življenje, 1922), zmagoval pa je na znotraj, z besedo lepote in človečnosti. In kakor je v tej besedi napisal našo najlepšo narodno-obrambeno literaturo, tako je z lepoto svetil tudi v posamezno življenje. Z njo je za hip premagal celó nesoglasje svojega časa. Kdo ga more premagati danes? Kje so zarje tiste lepote?

EDVARD KOCBEK

KROGI NAVZNOTER

Ovonj po morski vodi, izpranem skalovju in smolnatih borih! Cvrčki cvrčijo, nenehno žagajo, in če za sam hip prenehajo, takoj zopet z novo močjo nadaljujejo. Velika prostornost svetlo biva in vase vabi. Nad mestom gledajo beli zvoniki, veličastna gorska veriga je v vznožju vijoličasta, med naselji zelena, zgoraj rožnosiva. Krčevita divjina predmetov me navdaja s prijetnim srhom, robovi so jasni in napeti. V prozorno toplem zraku se odpirajo širine, višine in globine. Čim večja preglednost, tem večja tesnoba. Premočna in pregromka je resničnost, oči so mi osramočene in slabe. Sklonil sem se nad izjeden podmol: veter, solnce, dišave, modra globina so krog mene, ne zmorem jih, preveč je, roko pomakam v vodo in brodim v obrežni plitvini. Vse velike darove puščam ob strani, dovolj mi je to pomirjajoče, dobrotno klokotanje, le ono naj biva z mano naprej, dokler si ne opomore.

Pozneje: Solnce se premika, svet se spreminja neslišno kakor solnčna ura. Bitnost živi kakor pametna žival, dvignil sem se in ji počasi sledim: v daljavi utripajo temni pasovi, izpod dreves prihajajo sence, smola diši, ose se spreletavajo nad svojim satnikom, mravlje gredo svojo pot. Nad menoj je visoko kamenito pokopališče,